

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Иван Василев Христов

председател на жури в конкурс за присъждане на научна степен
ДОКТОР по 2.4 Религия и теология (Патрология)

за дисертационния труд на **Йоаннис Стефанос Каминис**,

ПЪТЯТ НА ДУХОВЕН ВЪЗХОД СПОРЕД ЕВАГРИЙ ПОНТИЙСКИ

Богословски факултет на СУ „Св. Климент Охридски”,
Катедра по систематическо богословие

1. Данни за процедурата

Настоящата процедура е открита по предложение на ФС на Богословски факултет (Протокол № 03 / 20.11.2020 г.) със заповед на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ РД 38-561 от 1.12.2020 г.

На първото си заседание, проведено на 10.12.2020 г., научното жури в състав проф. д-р Иван Христов, доц. д-р Светослав Риболов, доц. д-р Стоян Чиликов, проф. дин Лиляна Симеонова и доц. д-р Мариян Стоядинов установи, че процедурата е организирана при спазване на всички законови изисквания. След проведени разисквания за председател е избран проф. д-р Иван Христов, а за рецензенти проф. дин Лиляна Симеонова и проф. д-р Иван Христов. На останалите членове е възложено да изготвят писмени становища. Като срок за предаване на рецензии и становища е определен 20.01.2021 г., а като дата за открито заседание на научното жури и публична защита – 19.02.2021 г. Всички срокове са спазени.

2. Данни за докторанта

Йоаннис Стефанос Каминис е роден на 18.10.1986 г. Средно образование докторантът е получил в родния си град Серес, след което завършва Богословие (степен бакалавър) в Църковната Академия на г. Солун. Магистърска степен (също по Богословие) той придобива в Гръцкия Отворен Университет – гр. Патра през 2016 г. След успешно издържан конкурс, Йоаннис Каминис е зачислен за редовен докторант в Катедра „Историческо и систематическо богословие“ (заповед № РД 20-456/01.03.2017 г.). През тригодишния срок на докторантурата той добросъвестно изпълнява своите задължения и е отчислен с право на защита с ректорска Заповед РД 20-1440/24.09.2020 г. Месец по-късно той

представя своя дисертационен труд, който минава успешно вътрешно обсъждане в катедра „Историческо и систематическо богословие“ (Протокол № 4/10.11.2020 г.) и е придвижен за защита. През годините на докторантурата Йоаннис Каминис активно участва в международния обмен и научно-проектната дейност на факултета. През учебната 2018-2019 г. по програма Еразъм+ той е в Католическия университет Айхщет-Инголщат – Германия. Имам непосредствени лични впечатления от работата му по проекти, в които по един или друг начин съм му бил ръководител. През април 2019 г. заедно с група докторанти от нашия факултет той беше на обмяна на опит в Рим по проект „Докторантски център“ на СУ и участва в представянето на „Гръцко-църковнославянския речник“. Трябва да отбележа също така участието му в проект „Модерна медиевистика и палеославистика“ към НФНИ, в който той написа материала по сотириология в „Терминологичния речник на Йоан Екзарх“, публикуван от Университетско издателство през 2019 г. Посилно участие Йоаннис Каминис взе и в приключилия наскоро проект към Центъра за изследване на патристичното и византийско духовно наследство на СУ „Тезаурус на богословието на преп. Максим Изповедник“. На катедрените заседания, на които отчислихме докторанта и направихме предварително обсъждане на текста, беше дадена висока оценка за неговата академична активност и постигнатите резултати.

3. Данни за дисертацията и автореферата

Представеното за рецензиране дисертационно съчинение „Пътят на духовен възход според Евагрий Понтийски“ се състои от 276 компютърни страници, които съответстват на около 506 стандартни машинописни страници и по своя обем многократно превишава изискванията за подобен труд. Това обаче се дължи не на излишно многословие или излизащ извън темата обхват, а на задълбочена работа с текстовете на Евагрий Понтийски, както и на разглеждането им в контекста на традицията. Дисертацията съдържа предговор, увод, четири глави, заключение и библиография. Научният апарат включва списък на съкращенията и 1002 бележки под линия.

В Предговора дисертантът представя своите мотиви за избор на темата и определя нейната актуалност.

В Увода той представя замисъла на дисертационния си труд – да анализира богословския метод на Евагрий Понтийски, който е в основата на учението му за

духовния възход на човека (с. 7). Необходимостта от подобен анализ идва от там, че Евагрий е първият, който дава системно изложение за фазите на духовен възход. Благодарение на влиянието на неговото учение върху преп. Максим Изповедник то оказва трайно влияние върху православното Предание. За да реконструира смисъла и значението на духовния възход според Евагрий Понтийски, дисертантът си поставя четири задачи, които с оглед на така поставената цел бихме очаквали да са теоретични. Като теоретична обаче е формулирана само една (втората задача), а другите три са или исторически (първата), или се свеждат до изучаване на конкретни съчинения на Евагрий (третата и четвъртата задача). И понеже на така формулираните задачи е подчинена структурата на дисертационния труд, читателят остава с впечатлението, че на анализа на богословския метод, който е цел на дисертацията, е посветена само втората глава, която според думите на автора: „има за цел да разкрие богословския метод на Евагрий Понтийски, т.е. да изясни първата степен на духовния възход, наречена деяние (πρακτική, πράξις), с. 7“. Но наистина ли неговият богословски метод се свежда до аскезата? За съмненията си по този въпрос ще говоря по-долу.

В края на увода дисертантът прави преглед на съвременното състояние на въпроса, при което показва висока ерудиция и добро владение на материала.

Първа глава. Жизненият път на Евагрий Понтийски: от града в пустинята систематизира известното за живота на Евагрий и неговото място в традицията въз основа на историческите извори и вторичната литература. Изложението е съдържателно и добре засвидетелствано. Достатъчно е да кажа, че към тази първа глава и втората част на Увода, посветена на съвременното състояние на изследванията, са отнесени около 40% от бележките под линия.

Втора глава. Деянието (πράξις): първата степен на духовния възход започва с преглед на някои основни понятия, като „деяние/праксис (πράξις)“ и „творене/творчество (ποίησις)“, „християнство/християнски живот“, „страст“, „помисъл“ и „безстрастие“. Авторът уточнява специфичната употреба у Евагрий Понтийски на онези от тях, които се използват в античната традиция от Аристотел и стоиците. В увода обаче той ни е създал очакването, че в тази втора глава ще осъществи анализ на богословския метод. Вместо това тук намираме едно наистина качествено представяне на първата фаза на духовния възход на Евагрий Понтийски. Това че тази фаза е необходимо условие за следващите, все още не я

прави метод на неговото богословско учение.

Трета глава. Гностикът и познанието (γνῶσις): втората степен на духовния възход обсъжда духовния и спасителен смисъл на знанието у Евагрий, като го разграничава от светското знание. Съответно авторът представя мисията на християнския гностик не само като съзерцател, а като духовен настойник. С оглед на казаното в увода и заглавието на главата, читателят би очаквал в тази глава да се анализира всичко, свързано с естественото съзерцание. Разглеждането му обаче продължава в следващата **Четвърта глава. Богословието в контекста на „Гностическите глави“: третата степен на духовния възход**. Тук в т. 4 авторът говори за онова, което трябваше да е основно съдържание на Трета глава – естественото/природното съзерцание. Причината е там, че с оглед на формулираните в увода задачи, тези две глави са посветени на първо място на разглеждане на отделни съчинения на Евагрий Понтийски, и вече след това на различните аспекти в неговото учение. Четвърта глава представя съчинението „Гностически глави“, в което също се говори за естественото съзерцание, както впрочем и за всички теми в богословското му учение (с. 244). Нещо повече, *Главите* са основен извор за тази втора степен на духовен възход, понеже тук се говори за логосите като обект на съзерцаване, определят се видовете съзерцание и смисълът на съзерцанието на природата. Тя е изходна точка във възхода към духовното познаване на Светата Троица, а след това и към мистичното съзерцание на светлината. В дисертацията обаче представянето на тринитарното богословие у Евагрий Понтийски в т. 2 предхожда тези разсъждения (т. 4) и, както казах, най-важното за естественото съзерцание се казва не в гл. трета, която му е посветена, а в средата на следващата четвърта глава.

Особен интерес в дисертацията представлява т. 5 на Четвърта глава за Сапфирната светлина на ума. Според оценката на докторанта, Евагрий е първият християнски писател, занимавал се толкова подробно с мистичния опит на светлината (с. 233). Макар и неголяма по обем, тази част на дисертационния труд е най-стойностна. В нея, воден от разглежданите текстове и от един труд на Юлия Константиновски, дисертантът правилно градира степените на духовен възход и отчита не само необходимостта от аскезата за по-висшите степени на естественото съзерцание и богословието, но и на втората степен, т.е. на естественото съзерцание за третата – богословието. В съзерцанието на природните неща, после в съзерцанието на безтелесните естества като различни от телесните, просиява и

градира светлината на ума, за да се стигне до неговата най-висша светлина на богопознанието, чрез която в синергия той се удостоява за единение със светлината на Светата Троица. Това допълване на аскезата с естественото съзерцание внася важна корекция в първоначално заявената теза, че богословският метод на Евагрий Понтийски се свежда до нея. Трябва да отбележа също разсъжденията на докторанта за различното учение на Евагрий Понтийски за богопознанието по сравнение с това на светите отци кападокийци. Принципната разлика според него е, че при тях знанието е за енергиите, а не за същността, докато при Евагрий то е същностно познание (γνώσις οὐσιώδης). За съжаление тук авторът се позовава не на текстове на изучавания автор, а на негов интерпретатор – Юлия Константиновски (с. 241). Малко по-долу в критичните си бележки пак ще се върна този въпрос.

Заключението коректно обобщава направените научни изводи.

Списъкът с използваната литература обхваща общо 335 заглавия, от които 87 са извори (основно на гръцки и латински, като са включени и отделни преводи на български), 179 са заглавията на латиница (на английски, немски и френски), 15 са на новогръцки и 54 на кирилица (на български, руски и сръбски).

Авторефератът е написан разгърнато и добре представя съдържанието на дисертационния труд. Научните приноси са формулирани ясно.

4. Публикации

Към момента на стартиране на процедурата за защита докторантът има три статии по темата на дисертацията, публикувани в списанието на Богословски факултет *Forum Theologicum Sardicense*. Освен това, както вече отбелязах, той е автор на материала по сотириология в „Терминологичния речник на Йоан Екзарх“, публикуван от Университетско издателство през 2019 г., а също на три статии в интернет базирания „Тезаурус на богословието на преп. Максим Исповедник“, който е на свободен достъп на сайта на Центъра за изследване на патристичното и византийско духовно наследство към СУ.

5. Академични качества на дисертационния труд

Съгласно сега действащата нормативна база, „доктор“ е образователна и научна степен.

На първо място, ще дам оценка за академичната подготовка на дисертанта. В

това отношение работата му е наистина добра. Той свободно и коректно работи с изворовите текстове, последователно (според избрания от него стандарт) оформя цитиранията и препратките към цитираните издания. Като цяло дисертантът е овладял добре академичните техники на писане. Специално трябва да се отбележи неговата отлична езикова подготовка. Освен класическите езици, той ползва още седем съвременни европейски езика.

Критични бележки търпи оформлението на библиографията. По някакво недоразумение основната част от преводите на античните и средновековните автори са се оказали в рубрика „Изследвания на кирилица“. По-малка част са в рубрика „Извори“, където им е мястото. Докторантът е трябвало да ги отнесе всичките към изворовите текстове, но в отделна подрубрика „Преводи на съвременни езици“. Съответно изданията на гръцки и латински той е трябвало да включи в друга рубрика „Текстове на езика на оригинала“.

Що се отнася до моята оценка за научните качества на дисертационния труд, тя е малко по-умерена. Вече посочих основните недостатъци. Тук ще ги изброя накратко.

1) Непоследователност при формулирането на задачите на дисертационния труд с оглед на поставената цел и съответно при неговото структуриране. Доколкото авторът си поставя за цел да анализира богословския метод на Евагрий Понтийски, задачите би следвало да са теоретични и след представяне на неговия живот и дело (гл. 1), в следващите три глави се очаква да покаже как работи този метод в учението му за трите степени на духовен възход. Вместо това, последните две задачи се свързват с изучаване на конкретни съчинения и понеже тяхният обхват не съответства строго на степените на духовно възхождане, най-важното, което се отнася до втората степен, се е оказало вмъкнато посредата на разглеждането на третата.

2) Авторът преакцентира върху аскетата и свежда целия богословски метод на Евагрий до нея. Тя обаче е дял от неговото богословско учение и се отнася към първата степен на духовен възход като необходимо условие за осъществяването на следващите степени. Обаче и втората степен – природното съзерцание е условие за издигане към третата. Следователно богословският метод на Евагрий е нещо по-комплексно и не се свежда до първия дял в учението му.

3) Дисертантът не обосновава достатъчно добре противопоставянето, което прави между кападокийското разбиране за знанието като знание за енергиите, а не за

същността, и разбирането му като същностно познание (*γνώσις οὐσιώδης*) при Евагрий. Това, че последният го нарича *същностно*, не означава, че непременно е за същността като такава. Работата е там, че енергиите проявяват същността и чрез себе си ни дават опосредвано знание за нея. Затова, макар да нямаме знание за самата същност, те са източник на *същностно* знание. В противен случай бихме отнесли отците кападокийци към гносеологическия скептицизъм и към агностицизма в богословието, и те биха били предшественици не на св. Григорий Палама, а на Варлаам, според когото богословското знание не е истинско и доказващо, а само правдоподобно. От дисертацията не получаваме аргументи, че под същностно знание (*γνώσις οὐσιώδης*) Евагрий е разбирал именно знание за същността, а не е споделял кападокийското учение, което познава от първа ръка. Както вече отбелязах, в този пункт авторът се позовава не на текстове на Евагрий, а на негов интерпретатор – Юлия Константиновски. Възможно е той да е прав, но не е обосновал достатъчно добре тезата си.

Посочените в рецензията спорни моменти обаче по никакъв начин не умаляват достойнствата на текста. Мога само да поздравя автора за смелостта да се заеме с толкова сложна и недостатъчно добре проучена тема. Общата ми оценка е, че той е представил един от най-добрите дисертационни трудове, разработени в Богословски факултет на СУ и след съответстваща редакция и реструктуриране лично ще съдействам за неговото публикуване като книга.

Заключение

Имайки предвид съответствието на дисертационния труд на **Йоаннис Стефанос Каминис** на изискванията на *Закона за развитие на академичния състав в РБ*, на *Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ*, както и спазването на всички процедури, свързани с подготовката на докторанта и придвижването на труда за защита, ще гласувам положително да му бъде присъдена научната степен „доктор”.

София

19.01.2021 г.

/проф. д-р И. Христов/